

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

5 ЖИЛД, 4 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 5, НОМЕР 4

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 5, ISSUE 4

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА | INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

№4 (2022) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2022-4>

Бош муҳаррир:

Холбеков Муҳаммаджон

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Тўхтасинов Илҳом

ф.ф.д., доцент (Ўзбекистон)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўгли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Боқиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Хамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Юсупов Ойбек

масбул котиб, доцент (Ўзбекистон)

Главный редактор:

Холбеков Муҳаммаджон

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Тухтасинов Илҳом

к.ф.н., доцент (Ўзбекистон)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бақиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джураев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабоев Хамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дустмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Юсупов Ойбек

отв. секретарь, доцент (Ўзбекистон)

Editor in Chief:

Kholbekov Muhammadjan

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

Tuhtasinov Ilhom

Ph.D. Ass. Prof. (Uzbekistan)

EDITORIAL BOARD

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogly

Doc. of philol. sci., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. sci., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. sci., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. sci., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarchodjaev Mukhtar

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. sci. (Georgia)

Yusupov Oybek

Ass. prof. (Uzbekistan) - Senior Secretary

PageMaker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

1. Elmurodova Gulrukh Karimalievna TOURISM TEXTS AND THEIR PRAGMALINGUISTIC FEATURES.....	4
2. Qahramon Eshboyev GRADUONIMIYA VA SINONIMIYANING O‘ZARO MUNOSABATI MASALASI XUSUSIDA.....	11
3. Райхонова Мухайё Мухаммадиевна ШЕЪРИЯТДА БАДИИЙ ТАСВИР УЙЎУНЛИГИ.....	15
4. Дилдора Юнус кизи Юсупова ЭВФЕМИЗМЫ В ПОЭЗИИ ХАЛИМЫ ХУДОЙБЕРДИЕВОЙ.....	22
5. Dilorom Nigmatovna Yuldasheva, Madina Ilhom qizi Ro‘ziyeva LISON-TAFAKKUR-NUTQ MUNOSABATI – SUBSTANSIAL TILSHUNOSLIKNING BOSH MAVZUSI.....	28
6. Жаримбетова Толғанай Құрбанбаевна БАДИИЙ ХУЖЖАТЛИ ҚИССАЛАРДА ҚАҲРАМОН ОБРАЗИНИ ЁРАТИШ МАҲОРАТИ.....	35
7. Назарова Иноятхон Бахтиёрхўжаевна МИЛЛИЙ ЭСТРАДА АКТИРИ ВА УНИНГ НУТҚ МАҲОРАТИ.....	42
8. Ниязов Равшан Туракулович ДЕТЕКТИВ ЖАНР ХУСУСИЯТЛАРИ ВА БАДИИЙ ЎЗИГА ХОСЛИГИ.....	48
9. Tajiboyev Botir Raximjonovich ASSOTSIIATIV LUG‘ATLARINING YARATILISHIGA BIR NAZAR.....	55
10. Шеркулов Сардор Комилович ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА У.ФОЛЬКНЕР НАСРИ АНЪАНАЛАРИ.....	60
11. Yuldasheva Dilorom Nigmatovna, Gulamova Dilobar Imamkulovna EVFEMIZMLAR O‘QUVCHI NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA.....	66
12. Юсупова Дилдора Юнусовна ХУДОЖЕСТВЕННАЯ РЕЧЬ И МНОГОЗНАЧНОСТЬ.....	73

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Dilorom Nigmatovna Yuldasheva,

Buxoro davlat universiteti o'zbek
tilshunosligi kafedrasasi professori,
pedagogika fanlari nomzodi

Madina Ilhom qizi Ro'ziyeva

Buxoro davlat universiteti
o'zbek tilshunosligi kafedrasasi magistranti

LISON-TAFAKKUR-NUTQ MUNOSABATI – SUBSTANSIAL TILSHUNOSLIKNING BOSH MAVZUSI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Milliy istiqlol o'zbek xalqiga nafaqat siyosiy va iqtisodiy mustaqillik bag'ishladi, balki milliy o'zligini anglash va eng muhimi, uni jahonga yoyib, IX-XIV asrlardagi shuhrati-yu an'anasini sharaf bilan davom ettirish imkoniyatini ham berdi. Zero, grammatik qurilishning chuqur milliy tabiati va mohiyati, eng avvalo, til va lisonning farqlanishi, lison va nutq o'rtasidagi tafovut, shundan keyin til-lison -tafakkur-nutq munosabatidagi uzviylik va uzluksizlik bilan ochib beriladiki, bu o'zbek substansial tilshunosligining bosh mavzusi bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolada bugungi kun milliy substansial, y'ni mohiyat tilshunosligining bosh mavzusi bo'lgan lison, tafakkur, nutq qarashlar xususida mulohaza yuritilgan. Yuqoridagi tushunchalar tasnifiga mustaqil holda atroflicha yondashilgan.

Kalit so'zlar: lison, tafakkur, substansiya, formal tilshunoslik, substansial tilshunoslik

Дилором Нигматовна Юлдашева

профессор кафедры узбекского языкознания
Бухарского государственного университета,
кандидат педагогических наук

Мадина Ильхом кызы Рузиева

магистрант кафедры узбекского языкознания
Бухарского государственного университета

ОТНОШЕНИЕ ЯЗЫК-МЫСЛЬ-РЕЧЬ – ОСНОВНОЙ ПРЕДМЕТ СУБСТАНЦИОННОЙ ЛИНГВИСТИКИ

АННОТАЦИЯ

Национальная независимость не только дала узбекскому народу политическую и экономическую независимость, но и дала ему возможность осознать свою национальную идентичность и, самое главное, распространить ее по всему миру и достойно продолжить славу и традиции IX-XIV веков. Действительно, глубокая национальная природа и сущность грамматического построения выявляются, прежде всего, в различии языка и языка, различии

языка и речи, а затем в преемственности и преемственности связи язык-язык мышление, речь, которая составляет сущность узбекского субстантивного языкознания, служит темой.

В данной статье рассматриваются язык, мышление и речь, которые сегодня являются основными темами отечественной субстантивной лингвистики.

Ключевые слова: язык, мышление, субстанция, формальная лингвистика, содержательная лингвистика

Dilorom Nigmatovna Yuldasheva,

Professor of the Department of Uzbek Linguistics
of the Bukhara State University,
candidate of Pedagogical Sciences

Madina Ilkhom kyzy Ruzieva,

master student of the department of Uzbek linguistics
Bukhara State University

THE RELATIONSHIP LANGUAGE-THOUGHT-SPEECH IS THE MAIN SUBJECT OF SUBSTANTIAL LINGUISTICS

ANNOTATION

Uzbek people political and economic independence, but also gave them the opportunity to understand their national identity and, most importantly, to spread it around the world and honourably continue the glory and tradition of the IX-XIV centuries. Indeed, the deep national nature and essence of grammatical construction is revealed, first of all, by the distinction between language and language, the difference between language and speech, and then by the continuity and continuity of language-language-thinking-speech relationship, which is the essence of Uzbek substantial linguistics. serves as a theme.

This article discusses language, thinking, and speech views, which are the main topics of national substantive linguistics today. The classification of the above concepts is approached comprehensively independently.

Key words: language, thinking, substance, formal linguistics, substantial linguistics

Jahon tilshunosligida til va nutqqa xos kategoriyalarni farqlash asosida tekshirish, ularning tadqiqiga “til va nutq”, “til, tafakkur va nutq”, “til, me’yor va nutq”, “til, lison, tafakkur va nutq” kabi prizmalar nuqtayi nazaridan yondashish hamda bu boradagi ilmiy-nazariy qarashlarni umumlashtirishga keng e’tibor qaratilgan. Hozirgi zamon tilshunosligi til (lison) mohiyatini ochishda dialektik falsafa, lisoniy birliklar haqida ilmiy-nazariy hukm chiqarish jarayoni dialektik gnoseologiya, jumladan, dialektik-logik kategoriyalardan onglilik va izchillik bilan foydalanishni taqozo etadi. Tilga falsafiy yondoshish deganda dealektikaning umumiylik~xususiylik, mohiyat~hodisa, imkoniyat~voqelik, sabab~oqibat kategoriyalarining til tizimi birliklariga bevosita amaliy tatbiqini tushunish zarur.

Dunyo tilshunosligi hamda uning ta’limida til va nutqqa doir turli kategoriyalarning ta’limi, xususan, til, lison va nutq trixotomiyasining vazifaviy xususiyatlarini oliy ta’lim tizimida o’qitishga doir bir necha fundamental tadqiqotlar amalga oshirilgan. Shunga qaramasdan, oliy ta’lim tizimida lisontafakkur-nutq trixotomiyasi orasidagi munosabat masalasi ta’limi bugunga qadar hozirgi o’zbek tilini o’qitish metodikasida alohida tadqiqot obyekti bo’lmagan. Substansial tahlillarga ko’ra bir-biridan keskin farq qiluvchi, ayni paytda o’zaro tizim hosil etuvchi til va lison, lison va tafakkur, tafakkur va nutq birliklarining mohiyatini sohaning bo’lajak mutaxassislariga yetkazish yo’llarini aniqlash mavzuning dolzarbligini namoyon etadi. Respublikamiz aholisining qariyb oltmish besh foizini yoshlar tashkil etadi.

Shuning uchun ham mamlakatimizda milliy istiqoldan keyin O’zbekiston Respublikasida asosiy e’tibor yoshlarga, ularning ta’lim-tarbiyasi masalasiga qaratildi [1;2]. Yoshlarga g’amxo’rlik borasida amalga oshirilayotgan barcha ijobiy o’zgarishlar zahirida har tomonlama barkamol –

jismonan sog'lom, aqlan yetuk, bir necha tillarda gaplasha oladigan, bilimli, o'zi tanlagan muayyan kasb-hunarni puxta egallagan, ayni paytda, mustaqil va ijodiy fikrli, intellektual salohiyati yuksak yosh avlodni tarbiyalash va jamiyatga yetkazib berishdek ustuvor maqsad mujassam. E'tirof joizki, O'zbekiston ayni paytda o'z taraqqiyotining yangi bosqichi – milliy yuksalish davriga qadam qo'ydi. Mamlakatimizning bugungi mavqeyi, jahon hamjamiyatida tutgan o'rni, qolaversa, globalizm fenomeni bilan bog'liq turli omillar yoshlar ta'lim-tarbiyasi masalasiga jiddiyroq yondashuvni kun tartibiga qo'ydi. Agar respublikamiz yoshlarining katta qismi ona tilida ta'lim olishlarini, shuningdek, o'qitish o'zbek tilida olib boriladigan umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili ham o'rganish, ham o'rgatish vositasi ekanligini inobatga olsak, ta'limda ona tili ta'limi barcha o'quv predmetlari ichida birlamchi o'ringa o'tishi kundek ravshan bo'ladi. Zero, “bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o'z milliy manfaatini ta'minlash, bu borada avvalo o'z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir” [2].

Demak, yurtimiz ravnaqi, xalqimiz kelajagi uchun yoshlar tarbiyasiga, ularga berilayotgan ta'lim sifati va samarasiga bog'liqlik, bu, xususan, til ilmda milliy o'zlikni anglashga qaratilgan har bir mavzuni alohida ko'rib chiqilishini talab etadi.

Lison va nutqsiz fikrni ifodalash mumkin bo'lmaganidek, tafakkursiz lison ham o'z ifodasini shakllantira olmaydi. Demak, oliy ta'limda mazkur mavzu ta'limini qulay va soz metodikaga solish bo'yicha izlanishlar samarasidan avval mavzuning nazariy jihatiga e'tibor qaratamiz.

O'zbek tilshunosligi tarixiga mohiyat tilshunosligi nomi bilan kirgan substansial tilshunoslik jahon lingvistikasida qariyb to'rt asrdan beri, o'zbek tilshunosligida esa 1970-yillardan boshlab shakllangan. Ushbu yo'nalishning hozirgi o'zbek tilshunosligiga kirib kelishi va taraqqiyoti turkolog olimlar, professor S.N.Ivanov hamda shogirdi buxorolik tilshunos olim H.G., Ne'matov nomlari bilan bog'liq. Keyinchalik Hamid Ne'matovning yuzlab shogirdlari ilmiy izlanishlari natijasida yangi paradigmadagi lingvistik maktab yaratildi. O'zbek substansial tilshunosligining o'zagini, asosan, lisoniy bosqich tadqiqi (masalan, tillison-nutq, lisoniy birliklar, lisoniy birlik orasidagi munosabat va ziddiyat turlari, lisoniy birliklar valentligi kabi tushunchalar) tashkil etadi. Tadqiq metodologiyasi vazifasini dialektikaning umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab (UMIS) va alohidalik, hodisaviylik, voqelik, oqibat (AHVO) kategoriyalari, shuningdek, dialektikaning miqdor-sifat-miqdor, spiralsimon rivojlanish, inkorni inkor, qarama-qarshiliklar birligi qonuniyatlari bajaradi.

(Dialektika –yunoncha dialektike (techne) so'zidan olingan bo'lib, “suhbat olib borish”, “bahslashish san'ati” degan ma'nolarni anglatadi. Dialektika borliqning vujudga kelishi, uning taraqqiyoti haqidagi falsafiy ta'limot, fan hamda voqelikni bilish va unga asoslangan tafakkur uslubi hamdir. **Kategoriya** so'zi esa qadimgi yunon tilidan olingan bo'lib, “izohlash”, “tushuntirish”, “ko'rsatish”, degan ma'nolarni anglatadi. Falsafa tarixida mazkur tushunchani Arastu “Kategoriyalar” kitobida ilk marta obyektiv voqelikning umumlashgan in'kosi sifatida talqin etgan. Dialektikada xususiylik umumiylikning, voqelik imkoniyatning, hodisa mohiyatning, oqibat sababning, tasodifiylik zaruratning yuzaga chiqish, voqelanish shakli ekanligini bilamiz.) [4]

Shu o'rinda savol tug'iladi, substansiyaning o'zi nima? Sharq faylasufi Forobiy: “Har narsaning asli substansiya (javhar)– mohiyatidadur”, deb yozgan edi. Uning tasnifi, eng avvalo, tabiatni tafakkur va nutqni, til va mantiqni o'rganishga qaratilib: “Fanlar va umuman bilimlar borliqdan kelib chiqib, borliqni uzoq vaqt o'rganish asosida to'planib boradi. Turli ilmlar birbirini inkor qilmaydi, balki o'zaro bir-biri bilan bog'liq holda rivojlanadi”.

Internet qomusda mazkur tushunchaga shunday izoh beriladi: “Substansiya (lotincha substantia–mohiyat) – narsa/hodisalarning mohiyatini, asosini ifodalovchi tushuncha. Odatda, materiya, modda so'zining sinonimi sifatida qo'llaniladi”. [12]

Substansiya falsafada tarkibi bir-biri bilan o'zaro aloqadorlik tizimida bo'lgan moddiy olamning nazariy in'ikosi, bilish nazariyasining asosiy tushunchasi sifatida talqin etiladi. Falsafa tarixida substansiya – zot, substansiya – umumiylik, substansiya – barcha mavjudliklarning o'zgarmas tub mohiyati yoki, aksincha, substansiya – mavjudliklarning o'zgaruvchan (o'tkinchi)

tomonlari yaxlitligi degan qarashlar ham mavjud. Gegel fikricha: “substansiya – har qanday haqiqiy rivojlanishning asosi”.

Sharq falsafasida mazkur tushuncha xususida oʻz fikrini bildirmagan faylasuf deyarli uchramaydi. Bu borada Forobiy, Beruniy, Ibn Sinolar tomonidan aytilgan joʻyali fikrlar hamon oʻz mohiyatini yoʻqotgani yoʻq.

Oʻzbek substansial tilshunosligi tilga xos boʻlgan jamiki xususiyatlarning jamlanmasini, nutqiy voqeliklarning yuzaga chiqishiga sabab boʻluvchi imkoniyat va shu imkoniyatlarning mavjudligini taʼminlab turuvchi (paradigmatik, sintagmatik, ierarxik) munosabatlar, mazkur munosabatlar muvozanatini saqlab turuvchi (toʻliq, privativ, teng qiymatli kabi) ziddiyatlarni va ularning yashash qonuniyatlarini substansiya tushunchasi ostida birlashtiradi.

Eʼtiborli jihati shundaki, oʻzbek substansial tilshunosligi anʼanaviy (formal), tavsifiy, antroposentrik paradigmalarni rad etmaydi, aksincha, mohiyatga turlicha yondashuv sifatida qabul qiladi [3;4] va oʻz tadqiq usullarida falsafiy kategoriyalardan foydalanadiki, bu fanlarni oʻrganishda hamisha toʻgʻri yondashuvni yuzaga keltirishini asriy tajribalar isbotlab kelgan.

Demak, substansial tilshunoslik tilga umumiylik, lisonga esa xususiylik sifatida; lisonga nisbatan esa lison umumiylik, nutq esa xususiylik xarakterida boʻlishini eʼtirof etadi. Asosan, lisoniy bosqich tadqiqi bilan shugʻullanadigan mazkur yoʻnalish erishgan yutuqlar (tilning milliy tabiatidan kelib chiqqan holda) nutqiy bosqich hodisalarini oʻz oʻrniga qoʻyish va talqin etish imkonini beradi. Unutmaslik kerakki, jahonning taraqqiy etgan mamlakatlari (Angliya, Fransiya, Yaponiya, Germaniya, Rossiya va b.lar)da uzoq yillardan buyon tilshunoslikka oid tadqiq usullari “til va nutq” farqlanishi asosida olib boriladi. [4]

Substansial tilshunoslik tarixan qisqa muddat ichida qator yutuqlarga erishdi, hatto uning tadqiq natijalari dunyo miqyosiga ham chiqdi.

Lison – tilning xususiy koʻrinishi. Umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab tabiatli, maʼlum millatga xos (oʻzbek lisoni, ingliz lisoni...), oʻziga xos birliklarga ega, moddiylikdan xoli, takrorlanuvchan butunlik. Bir soʻz bilan aytganda, nutqimizda voqelanuvchi jamiki birliklarning majmuyi, bazasi (ombori). Shu oʻrinda aytish kerakki, lison muayyan jamiyat aʼzolari uchun umumiy, lekin uning nutqiy voqelanishi har bir shaxs uchun xususiy. Masalan, [oʻ] fonemasi oʻzbek millatiga mansub barcha shaxs uchun umumiy, tayyor. Uning lisoniy birlik sifatida fonema ekanligi, nutqda takrorlanmas ”oʻ” tovushini berishi faqat soha vakillari– biz tilshunoslar uchun maʼlum. Yoki ingliz lisonida keng ishlatiluvchi frazema “head in the clouds” (boshi bulutda), yaʼni xursand iborasi oʻzbek lisonida boshqa shaklda “boshi koʻkka yetmoq” mavjud. Bizda ushbu ibora (faza) boshi osmonda/ogʻzi qulogʻida kabi variantlarda ham qoʻllaniladi. Yoki oʻzbek lisonida [non] leksemasining sintagmatik qatorida birinchi boʻlib, [choy] birligi tursa (nonchoy); rus lisonida [чай] leksemasining sintagmatik qatorida, avvalo, [сыр] (yaʼni pishloq); fransuz lisonida [thé] va uning qurshovida dastlab [culpabilité] (yaʼni vino) turadi. Demak, lison – shunday betakror (ammo maʼlum jamiyat aʼzolari uchun takrorlanuvchan (boshi osmonda iborasi oʻzbek millatiga mansub har bir shaxs uchun lisonida tayyor), koʻzga koʻrinmas (moddiylikdan xoli) butunlik.

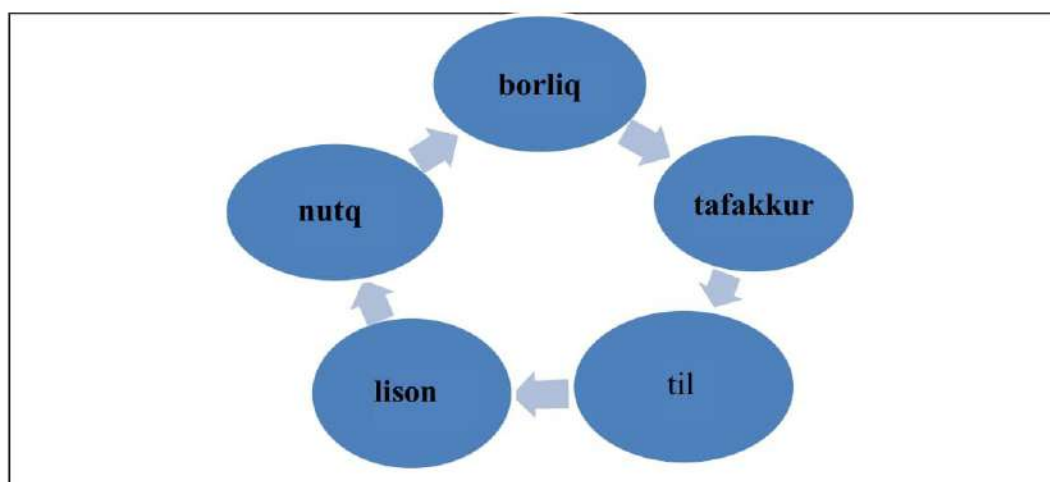
Lison tafakkurda yashaydi, ammo u tafakkurning birligi ham yoki uning oʻzi ham emas. Lison va nutqsiz fikrni ifodalash mumkin boʻlmaganidek, tafakkursiz lison ham oʻz ifodasini shakllantira olmaydi. Tafakkur qanchalik boy boʻlsa, lison ham shuncha boyib, kengayib boradi. Bilamizki, tafakkur oʻqish, oʻrganish, izlanish, mehnat asosida yuksaladi. Har bir millat lisonini yangi jumlar, birliklar bilan boyituvchi, asosan, ijodkorlardir. Masalan, oxirgi modernizm sheʼriyatida oldin uchratmagan soʻzlarimiz qizzor, qahvarangoʻz, vataniston, asaliston kabi okkazonalizm (individual yasalma)larni koʻrishimiz mumkin. Bundan tashqari lison iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy aloqalar, atrof-muhit va undagi oʻzgarishlar taʼsirida paydo boʻluvchi birliklar bilan ham toʻlib, boyib, kengayib boraveradi.

Tafakkur – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli, obyektiv voqelikning ongda aks etishi. (Ong – inson zotining fikrlash qobiliyati, tafakkurga nisbatan umumiy. Tafakkur esa ongga nisbatan xususiy xarakterda mavjud.) Inson bosh miyasining alohida funksiyasi sifatida amalga oshuvchi oʻziga xos tizim.

Tafakkur til va nutq bilan zich bogʻliq. Fikrlash faoliyati (tafakkur) lisonda moddiylashadi va nutqda yuzaga chiqadi. Tafakkur boʻlmasa, nutq ham boʻlmaydi yoki, aksincha, nutq boʻlmasa, tafakkur oʻzini toʻla namoyish etolmaydi.

Lison har bir shaxs tafakkurida boʻlak-boʻlak tarzda yashaydi. Ushbu shaxsning yashash tarzi, kundalik faoliyatidan kelib chiqib uning lisoniy zaxirasi kengayib boyib boradi. Yoki aksincha. Shaxs maʼlum bir faoliyat bilan shigʻullanmas, atrof-muhit bilan muloqotda boʻlmas ekan, u lisonidagi tayyor birliklardan ham unumli foydalana olmaydi. Masalan, Robinzo Kruzo jamiyatdan uzilib, sahroga tushib qolganda insongagina xos qobiliyat – soʻzlashni unutmaslik uchun toʻtiqush bilan suhabtlashadi. Demak, lison ham, tafakkur ham, nutq ham ijtimoiy hayot uchun uzviy aloqadorlikda boʻlib, jamiyatdagi oʻzaro muloqotda oʻzining kommunikativ, akkumulyativ va ekspressiv xususiyatlarini namoyon etadi. Substansial tilshunoslik yuqoridagi tushunchalarni bosh mavzu sifatida oʻrganishining sababi ham aynan shunda. Har bir shaxsning asl mohiyatini koʻrsatuvchi – **tafakkur**, tafakkurning moddiylashuv shakli sifatida inson uchun oldindan tayyor holga keltirib qoʻyilgan, bevosita kuzatishda berilmagan, chegaralangan, takrorlanuvchan **lison** va bizning jamiyat aʼzolari orasida madaniyatlilik chegamizni darajalab beruchi **nutq** birgalikda shu jamiyat aʼzolari uchun xizmat qilmas ekan, muloqot mavjud boʻlmas ekan, insonning hayvondan farqi qolmaydi.

Zero, Forobiy taʼkidlaganidek: “Inson tafakkur va nutq orqali hayvondin ajralib turadi”.

Xulosa shuki, tilshunoslik ilmini oʻrganishga kirishgan har bir boʻlajak mutaxassis substansial tilshunoslikning bosh mavzusi boʻlgan lison-tafakkur-nutq va ularning oʻzaro munosabatini aniq tushunib, oʻzlashtirib olsagina shu sohada ilgarilaydi. Yoki, aksincha.

Nostandart topshiriq: Quyida berilgan fikrlarning qaysilari toʻgʻri?

Javoblar jadvaliga “ha” yoki “yoʻq” soʻzlarini yozing.

A. Oʻzbek dialektologiyasining fan sifatida yuzaga kelishi va rivojlanishida

E.D.Polivanov, K.K.Yudaxin, A.K.Borovkov, G.,ozi Olim Yunusov, V.V.Reshetov, Sh.Shoabdurahmonov, F.Abdullayev, U.Tursunov, M.Mirzayev va ular izdoshlarining xizmatlari beqiyos.

B. Til– tafakkurni shakllantirishga (kodlashtirishga), xotirada qatʼiy sistemaga tizib saqlashga, axborotni uzatish va qabul qilishga imkoniyat beruvchi muhim (birlamchi) insoniy ijtimoiy-ruhiy kommunikatsiya vositasi.

C. Lison – UMIS tabiatli lisoniy birliklarning serqirra, koʻp qavatli sathlaridan tashkil topgan barqaror, tashqi muhit taʼsiriga oʻta sezgir, oʻzgarish, rivojlanish va moslashish immanent qobiliyatini oʻz ichida mujassamlashtirgan murakkab qurilishli iyerarxik sistemadir.

D. Meʼyor – lisonning ichki qurilish tizimiga nisbatan tashqi omil boʻlib, lisoniy imkoniyat – sinonimik qator, lisoniy birliklarning dublet, allovariant va variantlari, sohaviy birliklardan har birining voqelanish oʻrni va xususiyatini belgilaydi.

E. Nutq – lisonning meʼyor elagidan oʻtgan muayyan maʼnaviy shakllaridan birida voqelanishi.

- F. Ferdenand de Sossyur lison-nutq munosabatini shatranj o'yini qoidalari asosida tushuntirib berishga harakat qilgan.
- G. Lison bilan nutqning o'zaro munosabatini teran anglamoq uchun, avvalo, nutqning o'zini, uning qanday qurilma ekanligini aniq tasavvur etmoq lozim.

Javobi:

A	B	C	D	E	F	G

3-nostandart topshiriq: Tilga va nutqqa xos atamalarini aniqlang hamda ularni jadvalga raqamlar asosida joylashtiring.

- 1) sillabema 2) frazema 3) intonatsiya 4) fonografema 5) privativ 6) [H+T] 7) prosodemografema 8) leksema 9) sonorlar 10) morfema 11) simvollar
12) logografemalar 13) valentlik 14) assotsiativ munosabat 15) [WPm] 16) partonimiya
17) kommunikatsiya 18) korrelyativ belgi 19) [a] 20) [-cha] **Javobi:**

Tilga xos	Nutqqa xos

Til-tafakkur-nutq munosabati bilan bog'liq nostandart topshiriqlarni bajarishda talaba taxminiy javob tanlay olmaydi. Va yana ular bitta javob bilan ham chegaralanib qolishmaydi va h. [6]

Substansial tilshunoslik tilning ham, nutqning ham tizimli butunlik ekanligini isbotladi va til sistemalar sistemasi (Sossyur) ekanligini o'zbekona paradigmalarda yoritib bera oldi.

Tafakkur, til, lison, uning nutqiy voqelanishi, inson omilida tilning ahamiyati serqirra hodisalar bo'lib, aslida, yuqorida qisman sharhlab o'tgan izohlarimiz til mohiyatiga substansial yondshuvning natijasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 'Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida'gi Qonuni <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasining "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni <https://lex.uz> Sayfullayeva R., Mengliyev B., Raupova L., Qurbonova M., Abuzalova M., Yuldasheva D. Hozirgi o'zbek tili. Darslik. – Buxoro: Durdona, 2021.–555 b.
3. Yuldasheva Dilorom Nigmatovna. O'zbek tilini o'qitish metodikasi. –Buxoro: Durdona, 2021 .–428 b.
4. Yuldasheva D., Yusupova D. Tilshunoslik mavzulariga oid nostandart topshiriqlar. Metodik qo'llanma.–Toshkent: Paradigma, 2018.– 48 b.
5. Yuldasheva D., Gulomova Sh. "Til va nutq munosabati" modulini o'qitishda grafik organayzerlardan foydalanish. Metodik qo'llanma.–Toshkent: Paradigma, 2018. – 92 b.
6. Йўлдошева Д.Н. Синтактик хусусият синтактик омил билан баҳоланиши зарур// ВухДУ илмий ахбороти (ISSN 2181-6875).–Buxoro, 2019, № 4 (75).– 124130-b.
7. Юлдашева Д.Н. Особенности некоторых профессиональных фразеологизмов узбекского и английского языков// 'Сўз санъати' халқаро журналі. Том 4 № 1-2 (2021)
8. Юсупова Д.Ю. Ҳ.Худойбердиеванинг сўзларни кўчма маънода қўллаш маҳорати//НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2021 йил 6-сон. – 395-402-б.
9. Yusupov O.N. EXPRESSION OF INTERCULTURAL DIFFERENCES IN TRANSLATION //International Journal of World Languages. – 2021. – Т. 1. – №. 2.

10. Yusupov O. et al. IMPROVING WRITING SKILLS USING COMMUNICATIVE COMPETENCE //International Journal of World Languages. – 2021. – Т. 1. – №. 2.
11. Yusupov O. CHARACTER EXPRESSION IN LITERARY TRANSLATION //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 4.

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

5 ЖИЛД, 4 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 5, НОМЕР 4

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 5, ISSUE 4